

บทที่ 4

บทสรุป

1. "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" มีพื้นฐานอยู่ที่การเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนา รวมทั้งการทำสวนและความอุดมสมบูรณ์ของป่าดงพงพีที่ให้ผลิตผลของป่า เช่น ไม้ ฝาง กฤษณา งาช้าง รวมทั้งมีแร่ธาตุเช่น เหล็ก ดีบุก ทองคำ "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" เกิดจากเกษตรกรรมแบบลุ่มน้ำที่มีพื้นฐานจากวัฒนธรรมพื้นบ้าน อุดมการพราหมณ์และพุทธ (Thesis) ปฏิสัมพันธ์กับการค้าต่างประเทศกับจีนในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17 - 19 (Anti-Thesis) อย่างไรก็ตาม การค้าต่างประเทศในช่วงเวลาของ "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" อยู่ในความควบคุมหรือผูกขาดโดยสถาบันพระมหากษัตริย์ ผลประโยชน์จากการค้าต่างประเทศเป็นของพระมหากษัตริย์ ส่วนหนึ่งตกอยู่กับเจ้าเมือง ชุนนาง ชาวจีน แต่ไพร่หรือสามัญทั่วไปไม่ได้เข้าร่วม และไม่ได้รับผลประโยชน์จากกิจกรรมนี้

2. มีความพยายามเป็นอย่างยิ่งที่จะประสานวัฒนธรรมระหว่างราชสำนักและชุมชนหมู่บ้านเป็นวัฒนธรรมร่วมชายคาเดียวกัน พระมหากษัตริย์ผู้สถาปนาอาณาจักรกรุงศรีอยุธยายังคงความลึกลับ เช่นเดียวกับพระมหากษัตริย์ผู้สถาปนาอาณาจักรยุคแรก ๆ ของบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ดังมีคำกล่าวที่ว่า "พระมหากษัตริย์เองก็ทรงวางพระองค์อย่างลึกลับ"¹ ความลึกลับดังกล่าวสอดคล้องกับความลึกลับของปรากฏการณ์หลาย ๆ อย่างที่ชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านอธิบายไม่ได้ ทำให้มีความเชื่อในลัทธิขงจื๊อ นั่นคือ พระมหากษัตริย์มีลักษณะเป็น "นามธรรม" ควบคู่กันทำให้พระองค์สามารถเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม (เพื่อความอุดมสมบูรณ์) เพื่อสร้างความรู้สึกร่วมแก่พสกนิกรที่เชื่อถือในลักษณะ "นามธรรม" ของผู้ที่สามารถบันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้แก่บ้านเมือง และนี่เองทำให้พระองค์สามารถส่งมอบพระญาติเจ้าที่ตามคติพราหมณ์ไปแทนศาลเจ้าที่ตามคติขงจื๊อของชาวบ้านได้อย่างแยบยล (และสามารถส่งวัดของพระพุทธศาสนาไปลดหรือคุกคลืนบทบาทของพระญาติเจ้าที่ได้ในเวลาต่อมา) ในขณะที่ชาวนาประกอบพิธี

¹นิโกลาส แชรแอส, ประวัติศาสตร์ชนชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สิบต์ ท. โกมลบุตร, หน้า 70.

กรรมในทุกขั้นตอนของการเพาะปลูกข้าว ทางราชสำนักก็มีพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนา-
ขวัญ (เป็นสัญญาณว่า "เมื่อไค้ทำพระราชพิธีจรดพระนังคัลแล้ว ราษฎรจึงลงมือไถหว่านทำ
นาไค้")¹ ในขณะที่ชาวนาประกอบพิธีแห่ นางแมว ขึ้นเมฆ จุดม้องไฟขอฝน ทางราชสำนัก
ก็อาจมีพิธีเชิญพระราชาคณะมาสวดขอฝน หรือ ัญเชิญพระพุทธรูปแห่รอบเมือง เป็นต้น

วัดเป็นสถาบันทางพุทธศาสนาที่เกิดขึ้นในเมืองก่อนแล้วค่อย ๆ แพร่ขยายสู่ชนบท
ในช่วงรับพุทธศาสนาตั้งลังกาองศ์ โดยเฉพาะในช่วงที่อาณาจักรไทยรับเอาลัทธิพุทธศาสนา
ลังกาองศ์มาในสมัยพระญาติไท และอาณาจักรอยุธยาที่รับมาอีกทอดหนึ่ง เป็นช่วงที่พระสงฆ์
ไค้แผ่ขยายไปสู่ชนบทมากขึ้น และสถาบันทางพุทธศาสนาก็มีบทบาทมากขึ้นเช่นกัน บทบาทของ
พระสงฆ์และวัดในชนบทเสมือนการแพร่ขยายพุทธศาสนา เพื่อจ้กระบบความเชื่อเดิมในชุมชน
นั้น ๆ ให้อยู่ในกรอบเดียวกัน มีวัฒนธรรมร่วมกัน การใช้พุทธศาสนาในการผูกมัดพลเมือง
ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงนับเป็นรัฐประศาสนนโยบายที่สำคัญยิ่งใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา"

เมื่อวัดเข้าไปลดบทบาทของพระญาติเจ้าที่ เมื่อพระสงฆ์เข้าไปลดบทบาทของผู้ใหญ่
บ้าน กำนัน ในชนบท โดยพระสงฆ์ก็อยู่ในฐานะสามารถคัดล้นข้อพิพาทของราษฎร และสามารถ
ได้รับความเชื่อถือจากราษฎรเช่นกัน แก้พระสงฆ์ ผู้ใหญ่บ้าน และกำนัน ซึ่งถูกทางราชการสวม
ตำแหน่งให้และอยู่ในฐานะข้าราชการก็ไม่มีอะไรขัดแย้งกันเลย ทั้งนี้เพราะต่างฝ่ายต่างอยู่ใน
ฐานะผู้ดำรงสภาพของชนบทไว้เช่นนั้น คือ คงระบบเศรษฐกิจแบบส่งส่วย และภาษีให้รัฐ

ยังไม่อาจประเมินได้ว่า การที่ราษฎรในชนบทต้องมีรายจ่ายมากขึ้นต่อการบำรุง
พุทธศาสนาและวัด โดยต้องนำผลผลิตส่วนหนึ่งมาอมให้วัดอีก (ทั้ง ๆ ที่ต้องอมให้รัฐด้วย)
สามารถทดแทนด้วยคามยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ความสบายใจอ้อมเอิบใจของราษฎรไค้หรือไม่
แต่ความเป็นจริงก็คือ พุทธศาสนาในระคัมที่ถูกลงทอดไปยังชนบทนั้น เป็นพุทธศาสนาที่ย้าใน
เรื่องบุญกรรม พิธีกรรม ทำให้ชาวบ้านยังคงติดยึดกับความคิคที่ไม่เป็นเหตุผล มงงายกับ
ไสยศาสตร์ โดยที่ผลทดแทนของวัดคือชาวบ้านในแง่ให้การศึกษาไค้ยังหวังไม่ได้ ดังนั้นสภาพ
ชนบทไทยจึงยังคงล้าหลังไม่มีการพัฒนาวิธีการผลิต ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ซึ่งการไม่เปลี่ยนแปลง

¹คำให้การชาวกรุงเก่า, หน้า 266.

แปลงนี้ทำให้เป็นฐานของ "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" ในเวลาอันยาวนาน

"ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" เป็นระบบที่รวมอำนาจสู่ศูนย์กลางที่จริงอยู่ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็มีหลักเกณฑ์การแบ่งปันผลประโยชน์ต่อมุลนายระดับรอง ๆ ลดหลั่นกันลงไปเช่นกัน การดำรงอยู่ของ "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" ในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย และต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งสถาบันขุนนางเติบโตขึ้น ทำให้พอประเมินได้ว่าหากพระมหากษัตริย์จำเป็นต้องแบ่งปันผลประโยชน์ให้สถาบันขุนนางและสถาบันอื่นเพิ่มขึ้นบ้างก็คงไม่เป็นไร ปัญหาอยู่ที่จะทำอย่างไร จึงจะสามารถยังคงเรียกเก็บผลผลิตส่วนเกินจากราษฎรได้ดั้งเดิม และมากขึ้นพอที่จะเจียดส่วนที่ใดเพิ่มขึ้นนั้นให้กับสถาบันขุนนางและสถาบันอื่น ๆ เช่น สถาบันสงฆ์ได้ การภาษีอากรต่าง ๆ เช่น ภาษีสรรพสามิต บ่อนเบี้ย และอากรอื่น ๆ นานาประเภทจึงถือกำเนิดขึ้น

วัดเป็นองค์การทางเศรษฐกิจที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อชาวบ้าน 2 ประการ คือ 1) สามารถดำรงสภาพของเศรษฐกิจแบบส่งส่วยภาษีอากรให้รัฐได้ และ 2) หากชุมชนใดที่มีชาวบ้านหรือแม้แต่ขุนนาง เจ้าสัว ราวรายมั่งคั่งขึ้น วัดจะเป็นที่รองรับและคุ้มครองความมั่งคั่งนั้นไว้ที่โบสถ์ วิหาร การเปรียญ และกุฏิพระได้ ทั้งนี้ทั้งชาวบ้าน ขุนนาง เจ้าสัว มีคติความเชื่อในเรื่องการทำบุญช่วยการสร้างวัดมาก¹

"ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" คือระบบเศรษฐกิจที่พลกนิกรมีหน้าที่ส่งมอบส่วย ภาษีอากรแก่พระมหากษัตริย์ ระบบนี้โดยกำเนิดในระยะแรกก็คือ การถ่ายแบบจากการส่งมอบผลผลิตส่วนเกินของชุมชนหมู่บ้านต่อพ่อบาน เจ้าเมือง การที่ไพร่ในระบบเศรษฐกิจอยุธยาถูกเกณฑ์ไปใช้แรงงานให้รัฐโดยต้องนำอาหารไปเอง ก็ไม่ขัดแย้งกับพื้นฐานของชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านที่มีประเพณีไปช่วยเพื่อนบ้านพร้อมก็นำอาหารไปด้วย การผูกมิตรต่างเมืองระหว่างพระเจ้าอยู่หัวกับขุนหลวงพะงั่วโดยใช้ระบบการแต่งงานหรือระบบครอบครัวไม่แตกต่างอะไรจากพื้นฐานของชุมชนหมู่บ้านที่เป็นแบบครอบครัว รัฐประกาศนโยบายของพระมหากษัตริย์ในช่วงกรุงศรีอยุธยาตอนต้นที่ส่งเชื้อพระวงศ์ไปปกครองเมืองลูกหลวงก็ไม่ต่างอะไรจากลักษณะครอบครัวชนบทแบบ

¹ เสรีรักษ์โกเศศ, "ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน," การศึกษาเรื่องประเพณีไทยและ..., หน้า 437- 438.

ขยายตัว (Extend Family) และการลอบหมายเมืองลูกหลวง การยกเลิกการส่งเชื้อพระวงศ์ไปปกครองเมืองอื่นในสมัยต่อมา แต่ให้มากระจุกตัวอยู่ในบริเวณพระราชวังเป็นวงหน้า วงหลัง ก็ไม่แตกต่างอะไรจากลักษณะครอบครัวแบบผสม (Complex Family) ทั้งนี้อยู่บนฐานที่ว่าขุนนางก็เหมือนลูกน้องหรือเพื่อนนักเลงโตในหมู่บ้านที่ไว้ใจให้เป็นผู้รักษาเมืองต่างพระเนตรพระกรรณได้ในระดับหนึ่งทราบเท่าที่การจัดสรรผลประโยชน์ยังอยู่ในระดับที่ขุนนางผู้นั้นพอใจ ซึ่งความเป็นจริงขุนนางไทยอยู่ในฐานะสงบบเสงี่ยมเป็นส่วนใหญ่พอใจในสภาพของตน และไม่กล้าแข่งกับพระบารมีเลยมีอยู่เพียง 2 ครั้งเท่านั้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ขุนนาง (คือพระเจ้าปราสาททองและพระเพทราชา) ขึ้นแย่งราชสมบัติ (หากไม่นับสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์) ทั้งนี้จะต้องคำนึงว่าสถาบันพระมหากษัตริย์ในช่วงระยะเวลาดังกล่าวได้เติบโตเป็นปีกแฉ่นแล้ว มีเสถียรภาพแล้ว (แม้ว่าองค์พระมหากษัตริย์จริง ๆ ไม่ค่อยมีเสถียรภาพก็ตาม) การนำเชื้อพระวงศ์มาไว้ในพระราชวัง ดูเหมือนจะเป็นวิธีการที่ทำให้เชื้อพระวงศ์ไม่สามารถไปสร้างฐานหรือแข่งบารมีในอีกที่หนึ่ง ซึ่งอาจย้อนกลับมาอยู่เหนือพระองค์ได้ ในขณะที่เกี่ยวกับสถาบันขุนนางก็ควรเติบโตอย่างมีข้อจำกัด เพราะฉะนั้นการยกเชื้อพระวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการกรมอยู่ในฐานะเหนือกว่าขุนนางอัครมหาเสนาบดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นก็เป็นสิ่งจำเป็น

ระบบเศรษฐกิจอยุธยา เป็นระบบส่งส่วย^๑เริ่ม ง่ายแบบแคชขายส่วนจากระบบของชุมชนหมู่บ้าน แยกตัวออกมาจากชุมชนหมู่บ้าน ^{ซึ่งกล่าวไว้} วัฒนธรรมของผู้ปกครองและระบบการปกครองบางส่วนก็ถ่ายทอดมาจากชุมชนหมู่บ้านเช่นกัน แต่ต่อมาได้รับการปรุงแต่งจากอิทธิพลพราหมณ์และพุทธ จนพัฒนาเป็นระบบที่มีความยิ่งใหญ่ ศักดิ์สิทธิ์ และอลังการแตกต่างไปจากชนบทเช่นฟ้ากับดิน หลังจากพระมหากษัตริย์รับอิทธิพลพราหมณ์พุทธไว้แล้ว หลังจากใช้วัฒนธรรมพุทธอยู่กร้อยชนชั้นปกครอง (เช่น เจ้าเมือง ขุนนาง) เข้าไว้ด้วยกันแล้ว ขึ้นต่อไปก็คือ ส่งมอบศักดิ์กล่าวส่วนหนึ่งลงไปสู่ชนบทเพื่อสร้างวัฒนธรรมร่วมชายคาเดียวกัน การกลับไปครอบงำครั้งนักตีพราหมณ์และพุทธ ซึ่งนำไปสู่หมู่บ้าน เน้นการประกอบพิธีกรรม การทำบุญเสมือนเป็นการยอส่วน จารีตดังกล่าวจากระดับของ "ราชสำนัก" หากแต่แตกต่างกันในแง่อลังการน้อยกว่า แต่เข้มงวดมากกว่า ทำให้เกิดความเชื่อของชาวชนบทอยู่ร่วมกับ "การผลิตแบบพอเพียง" และเป็นพื้นฐานให้กับ "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" เป็นเวลายาวนาน

ความสำเร็จ 2 ประการที่เป็นพื้นฐานของการสังคิพราหมณ์และพุทธคือ ชาวชนบทมีลักษณะยอมรับรูปการความสัมพันธ์ระหว่างตนกับพระมหากษัตริย์อยู่ก่อนแล้ว ทำให้การยอมรับวัฒนธรรมที่พระองค์พระราชทานเป็นไปอย่างไร้ข้อขัดข้อง และอีกประการหนึ่ง ศคิพราหมณ์และพุทธค้ำกล่าวสอดคล้องกับคติความเชื่อพื้นฐานของชาวชนบท เสมือนว่าทำให้คติความเชื่อพื้นฐานนั้นมีระเบียบมีหลักเกณฑ์มากขึ้น ดังนั้นเราจึงพบว่าถึงแม้ระบบเศรษฐกิจจะเป็นไปในลักษณะที่มีการเรียกเก็บผลผลิตส่งส่วยสาภาภาษีอากรจากราษฎรตลอดเวลาเป็นเวลาถึง 476 ปี (พ.ศ. 1893 - 2369) ก็ไม่มีความขัดแย้งระหว่างราษฎรกับรัฐในรูปที่จะทำลายระบบเดิมเลย ชาวบ้านไม่ปฏิเสธการส่งส่วยสาภาภาษีอากร เพียงแต่มีการปฏิเสธบ้างในแง่ให้ลดอัตราลง ความขัดแย้งมีอยู่ในสังคมเช่นนี้เช่นกัน เช่นความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ต่อระบบไพร่ (โดยหนีไปอยู่ป่าหรือย้ายเบียดโยกเปลี่ยนมุลนาย เป็นต้น) ความขัดแย้งระหว่างขุนนางกับรัฐ แต่ความขัดแย้งดังกล่าวถูกกลบเกลื่อน และบรรเทาเบาบางลงโดยความเชื่อทางพุทธศาสนา กล่าวคือว่า "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" โดยตัวเองสามารถดำรงเอกภาพของความขัดแย้งภายในได้ เพราะอิทธิพลของพุทธศาสนาและคติความเชื่อของชาวบ้าน อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่จุดรั้งไม่ให้ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับราษฎรขยายใหญ่เป็นการล้มล้างระบบมีอีก 2 ประการ คือ สภาพความอุดมสมบูรณ์ของพื้นดินซึ่งได้รับการยืนยันว่าในไร่นา ในน้ำ ในป่า ยังสามารถเพาะปลูกและเก็บผลผลิตทรัพยากรได้ไม่มีที่สิ้นสุด¹ และพลเมืองของไทยสมัยนั้นก็แตกต่างกันหลายเชื้อชาติ มีทั้งไทย มอญ เขมร ชนเชื้อชาติต่าง ๆ กันเหล่านี้ถูกปกครองในลักษณะ "แบ่งแยก" คือ ให้กระจายไปอยู่ตามที่ต่าง ๆ เพื่อไม่ให้มีโอกาสรวมตัวกันก่ออาการกระด้างกระเดื่อง²

3. "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" เป็นระบบการส่งส่วยต่อพระมหากษัตริย์หรือรัฐส่วยต่าง ๆ แบ่งออกเป็น ก) ส่วยสิ่งของ ผลผลิต ทรัพยากรประเภทผลผลิตพื้นเมือง

¹ ชิมอง เคอ ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 66, 157, 48-56 และ 60-64.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 75. และ นิโกลาส แซรแวส, ประวัติศาสตร์ชนมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร, หน้า 61.

(Local Products) เช่น ของป่า แร่ต่าง ๆ ข) ช่วยแรงงาน คือ การเกณฑ์แรงงาน จากไพร่ในรูปของการเข้าเดือนออกเดือน หรือตามโอกาสที่จำเป็น (เกณฑ์เฉลี่ย) ค) ช่วย "เงินตรา" คือ เงินที่ไพร่ส่งมอบต่อรัฐแทนการส่งส่วยสิ่งของ ผลิตภัณฑ์ และการ เกณฑ์แรงงาน การส่งส่วยนี้เป็นการแสดงรูปธรรมของความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์ กับประชาชนตามคติพื้นบ้าน คติพราหมณ์และคติพุทธ พัฒนาการของรัฐในการอ้างกรรมสิทธิ์เหนือที่ดินทั่วพระราชอาณาจักร ช่วยเพิ่มพูนรูปแบบของการเรียกเก็บผลผลิตส่วนเกินจาก ประชาชนในรูปของอากรต่าง ๆ จกอบ เกณฑ์เฉลี่ย

4. พระมหากษัตริย์หรือรัฐ ใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" ประกอบกิจกรรมทางการ เมืองในแง่การสร้างเสถียรภาพการขยายพระราชอำนาจและการรวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง โดยแสดงออกในรูปของการออกกฎหมาย การพิจารณาคดี การประกอบพิธีกรรมเน้นความ ศักดิ์สิทธิ์ การจัดระเบียบการปกครอง การสงคราม ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจในแง่การ สร้างความมั่งคั่งให้พระองค์และราชธานี โดยแสดงออกในรูปของการเก็บส่วย ภาษีอากร จกอบ เกณฑ์เฉลี่ย เครื่องราชบรรณาการ และพหยา ค่าฤชา (ซึ่งเกิดขึ้นหลังจากที่รัฐ ได้เข้ามาทำหน้าที่ที่ตัดสินกรณีพิพาทของประชาชนในราชอาณาจักร) นอกจากนี้ยังแสดงออก ในรูปของการควบคุมการค้าภายใน การผูกขาดการค้ากับต่างประเทศ ทำให้สินค้า (ในรูป ของผลิตภัณฑ์จากส่วยอากร) เงินตรากระจุกตัวอยู่ที่องค์กรพระคลังสินค้า ซึ่งเป็นของสถาบัน พระมหากษัตริย์ ไม่ปรากฏภารกิจของรัฐในด้านการศึกษาอย่างเด่นชัดและอย่าง *มีนหมาย* นอกจากนี้มีเค้าเงื่อนเพียงว่า ทรงพระราชทานโคกระบือแก่ผู้หักล้างนางพมเบิกที่เพาะปลูก ใหม่ ๆ¹

5. เพื่อประกอบภารกิจดังกล่าวให้บรรลุเป้าหมาย สถาบันต่าง ๆ ได้เกิดขึ้น เพื่อค้ำจุนเสถียรภาพ การขยายพระราชอำนาจ การรวมอำนาจสู่ศูนย์กลาง และความมั่งคั่ง ของราชสำนัก สถาบันเหล่านั้นคือ สถาบันพระบรมวงศานุวงศ์หรือสถาบันเจ้านาย สถาบัน

¹ ชิมอง เคอ ลาลูแมร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร,

ขุนนางหรือสถาบันข้าราชการและสถาบันสงฆ์หรือสถาบันพุทธศาสนา บุคคลากรส่วนหนึ่งในสถาบันขุนนางเป็นชาวจีน ชาวต่างชาติที่เข้ามารับหน้าที่ทางการค้า การทูต และกองอาสาเฉพาะพระองค์ สถาบันเหล่านี้ดำรงอยู่โดยได้รับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากพระมหากษัตริย์ตามลำดับชั้นลดหลั่นกันไป คือ เป็นกลุ่มผลประโยชน์ที่อิงอยู่กับระบบ ความซัดแย้งภายในสถาบันและระหว่างสถาบันเหล่านี้เกิดขึ้นและคลี่คลายในความหมายของการดำรง "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" เอาไว้

6. การส่งเสริมชาวจีนให้มีบทบาททางการค้าทั้งในระดับการค้าระหว่างประเทศ การค้าภายใน การภาษีอากร ตลอดจน "ระบบไพร่" ที่ไม่ส่งเสริม ไม่เอื้ออำนวยต่อการเติบโตของช่างฝีมือ พ่อค้าพื้นเมือง ทำให้ไม่มีชนชั้นกลางเกิดขึ้นจากภายในระบบ ผลที่สุดชาวจีนกลายเป็นชนชั้นกลางหรือชนชั้นกรรมวิธีที่สามารถสะสมทุนและพัฒนาเป็นนายทุนในสมัยต่อมาได้

7. ระบบไพร่ ถูกพัฒนาเป็นพื้นฐานทางเศรษฐกิจของสถาบันพระมหากษัตริย์ในรูปแบบการเมืองแบบ "อาญาจักร" และ "ราชอาญาจักร" เป็นเหตุผลแรก และเพื่อวางพื้นฐานทางด้านการทหารเป็นเหตุผลต่อมา ส่วนระบบทาสเลกวัค แม้ไม่ส่งเสริมสนับสนุนสถาบันพระมหากษัตริย์โดยตรง แต่ก็ส่งเสริมสถาบันที่ค้ำจุนเสถียรภาพและความมั่งคั่งของพระมหากษัตริย์ จึงนับว่าสนับสนุน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา"

8. หมู่บ้านใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" มีลักษณะเศรษฐกิจแบบพอเพียงชีพ และดำรงอยู่ได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งโลกภายนอก โดยพื้นฐานลักษณะภายในของหมู่บ้านมีแรงเกาะแน่นและความเป็นชุมชน (communal) สูงมาก เพราะสามารถทำการผลิตเลี้ยงชุมชนอยู่ได้ และมีโครงสร้างทางจิตสำนึกแบบนับถือผี ประกอบพิธีกรรมทางเกษตร บูชาบรรพบุรุษ ระบบเครือญาติ เมื่อหมู่บ้านถูกแรงภายนอกกระทบ คือ การเรียกเก็บส่วยสาอากรโดยรัฐ การขยายตัวของพุทธศาสนาและองค์การสงฆ์จากส่วนกลาง ทำให้พื้นฐานทางเศรษฐกิจของหมู่บ้านยังคงสภาพเดิมไว้ได้ (self-sustaining) ไม่เกิดการสะสมทุนในแง่เพื่อการค้าหรือพัฒนาเทคนิคการผลิต ฉะนั้นเครื่องมือเครื่องใช้ และวิธีการผลิตยังเป็นแบบเดิมคือล่าสัตว์ จากเหตุผลดังกล่าวนี้ ทำให้หมู่บ้านเป็นฐานของ "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" ที่ไม่มีการปฏิเสธ (negation) เป็นเวลายาวนาน

9. ภายใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" มีความขัดแย้งดำรงอยู่ หลายคู่ของความขัดแย้ง เช่น ความขัดแย้งระหว่างพระมหากษัตริย์กับเจ้านาย ขุนนางและพระสงฆ์ ความขัดแย้งระหว่างไพร่ท่อมุลนาย ความขัดแย้งในหมู่ไพร่ ทาสด้วยกันเอง แต่ความขัดแย้งเหล่านี้เกิดขึ้นและคลี่คลายในเงื่อนไขที่ว่า "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" ยังคงดำรงอยู่ ส่วนความขัดแย้งหลักใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" คือ ความขัดแย้งระหว่างรัฐกับไพร่ทั้งมวล เนื่องจากการเรียกเก็บส่วนเกินจากหมู่บ้านหรือบรรดาไพร่ในรูปแบบต่าง ๆ มีความรุนแรงมากหากพิจารณาในแง่จำนวนหรือปริมาณ¹ และรายจ่ายของพระมหากษัตริย์ที่ไม่ได้มีส่วนทวนกลับมาพัฒนาสังคมแม้กระทั่งการชลประทานเพื่อการเกษตร หลักฐานทางประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็นว่า ไพร่มีปฏิภิกิริยาต่อรัฐในประเด็นนี้เช่นกัน โดยเฉพาะในยามเศรษฐกิจตกต่ำ ผลผลิตเสียหาย เช่น การเข้าร่วมการกบฏในสมัยกรุงศรีอยุธยา ดังกล่าวไว้แล้ว อย่างไรก็ตามคติพุทธศาสนาโดยเฉพาะความเชื่อเรื่องบุญกรรม การสร้างบุญ ช่วยลดความรู้สึกหรือปฏิภิกิริยาที่รุนแรงนี้ได้ ปฏิภิกิริยาของไพร่ต่อระบบจึงมักออกมาในรูปแบบไม่ต่อสู้ (passive) คือหนีไปหามุลนายใหม่ บวช หรือศิกลินมนมุลนาย เป็นต้น ทำให้สภาวะดังกล่าวดำรงอยู่ได้เป็นเวลายาวนาน

10. ตลอดระยะเวลา 476 ปี (พ.ศ. 1893 - 2369) ของ "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" มีการเปลี่ยนแปลง หรือพัฒนาการในตัวเอง เช่น การเปลี่ยนรูปแบบการเกณฑ์แรงงานเป็นการส่งเงินตราให้รัฐแทน การลดหย่อนเวลาในการเกณฑ์แรงงาน การเปลี่ยนแปลงกลไกและประเภทของการภาษีอากร การก่อตัวของเศรษฐกิจเพื่อการตลาด การก่อตัวของขยายตัวของเศรษฐกิจแบบเงินตรา การขึ้นลงของอำนาจของพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง เป็นต้น แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เป็นการเปลี่ยนแปลงในแง่ "พัฒนาการ"

¹ เช่น ภาษีอากรบางประเภทในสมัยรัชกาลที่ 1 - 3 เป็นภาษีอากรที่เรียกเก็บ 2 - 3 ชั้น ในสินค้าประเภทเดียวกัน เช่น ภาษีพริกไทย เก็บจากผู้ซื้อลงสำเภาและเก็บจากไร่ที่ปลูกพริกไทย ภาษีไม้แดง เก็บจากผู้ซื้อลงสำเภาและเก็บสินลคจากผู้ขาย, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำวรงราชานุภาพ, "ตำนานภาษีอากรบางอย่าง," ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, 2 : 159-160.

ของระบบมีใช้การเปลี่ยน "โครงสร้าง" ของระบบ ส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยเฉพาะการลดหย่อนเวลาในการเกณฑ์แรงงาน การผ่อนผันส่วนราชการที่ยังไม่ได้ส่งมอบให้ รัฐวิสาหกิจให้เห็นว่ามีรัฐ หรือพระมหากษัตริย์ทรงรู้จัก "ปรับตัว" หรือมีความยืดหยุ่นพอที่จะเปลี่ยนแปลงบางอย่างเพื่อการคงอยู่ของระบบ ข้อนี้อาจอธิบายได้ว่าเป็นสาเหตุหนึ่งของการดำรงอยู่ของระบบดังกล่าวในเวลาอันยาวนาน

11. โดยความเป็นจริงแล้วสังคมใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" มีการแบ่งชนชั้นชนชั้นปกครองได้แก่ พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง พระสงฆ์และอาจารย์ นายทาส ชาวต่างประเทศบางส่วนซึ่งถือว่าเป็น "ชนชั้นกึ่ง" ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครองได้แก่ ไพร เลวัก ทาส การเลื่อนชนชั้นในสังคมปรากฏหลักฐานใน "พระราชกำหนดเกเก่า" สมัยพระเจ้าบรมโกศว่าใช้หลักเกณฑ์ในการคัดเลือกขุนนางระดับสูง (ขุนหมื่น ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งกรมการ) โดยคุณชาติวุฒิ (ตระกูลเป็นอัศวินมหาเสนาบดี) วิทยวุฒิ (อายุสามสิบเอ็ดปีขึ้นไป) คุณวุฒิ (มีความรู้ฝ่ายการทหารพลเรือนอย่างชำนาญ) และปัญญาวุฒิ (เจริญด้วยปัญญาเฉลียวฉลาด)¹ ข้อนี้แสดงว่า มีความเข้มงวดในการเลื่อนชนชั้นมาก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปรากฏหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกขุนนางระดับต่ำคือมหาดเล็ก ขอบ่าชาวยุโรปที่เพียงให้เป็นผู้ที่มีบิคาบาราคามีที่อยู่เป็นหลักแหล่ง เป็นคนซื่อสัตย์ มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด มีความละเอียดรอบคอบ มีคุณวุฒิพอสมควร² แสดงว่ามีการผ่อนปรนการเลื่อนชนชั้นบ้างแต่เฉพาะขุนนางชั้นต่ำเท่านั้น หลักเกณฑ์นอกเหนือจากนี้ที่สำคัญคือ แสดงความกล้าหาญความสามารถในการรบให้ปรากฏ³ บรรทัดฐานเหล่านี้ชี้ให้เห็นว่าการเลื่อนชนชั้นในสังคมเป็นไปได้ยาก เพราะไม่มีกลไกใด ๆ ที่เป็นมาตรฐานในการคัดเลือกบุคคลากรเป็นข้าราชการดังเช่นในสังคมจีนมีการสอบข้าราชการโดยยึดคัมภีร์ขงจื้อเป็นเกณฑ์ อย่างไรก็ตาม การเลื่อนชนชั้นในสังคม "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" ก็ยังอาจเกิดขึ้นได้ในภาวะสงคราม โดยเฉพาะหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 มีการเลื่อนชนชั้นขุนนางเป็นจำนวนมาก แต่การเลื่อนชนชั้นดังกล่าว ก็

¹"พระราชกำหนดเกเก่ามาตรา 50," กฎหมายตราสามดวง, 5 : 149.

²เล่มเดียวกัน, "พระราชกำหนดใหม่ มาตรา 38 พ.ศ. 2327," หน้า 349.

³"พระไอยการกระบดศึก," กฎหมายตราสามดวง, 4 : 141-142.

เป็นการเลื่อนเพื่อคงระบบเดิมเอาไว้ หมายความว่าผู้ที่เลื่อนชนชั้นสูงขึ้นไปก็จะเปลี่ยนและรับเอาจิตสำนึกของชนชั้นที่สังกัดอยู่เอาไว้ด้วย จากความเข้มงวดในการเลือกชนนางระดับสูง โดยคูซุซัง 4 ดังกล่าว ทำให้ตำแหน่งขุนนางโน้มเอียงไปทางสืบสายโลหิต ข้อนี้ทำให้ลักษณะสังคมเป็นแบบกระชับ (tightly structured) แต่การเปิดทางให้มีการเลื่อนชนชั้นโดยเงื่อนไขตามวาระโอกาส เช่น ในภาวะสงครามก็สะท้อนลักษณะสังคมแบบหลวม (loosely structured) เช่นกัน ข้อสรุปของสังคม "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" ก็คือเป็นสังคมแบบกระชับและหลวม (tightly and loosely structured) ที่กล่าวนี้มีใช่เป็นการเล่นคำแต่หมายถึงการมีลักษณะกระชับมากแต่ก็มีลักษณะหลวมบ้างเช่นกัน คือในขณะที่กฎเกณฑ์สังคมเป็นไปอย่างเข้มงวด ไม่ว่าจะ เป็นจารีตการเก็บส่วยสาภาณีอากร การเลื่อนชนชั้น แต่บางครั้งก็มีลักษณะยืดหยุ่นอยู่ในจารีตหรือกฎเกณฑ์นั้น ๆ ทำให้สามารถผ่อนคลายความตึงเครียดทางสังคมได้ โดยผ่านคติพุทธศาสนาและ "พระกรุณาธิคุณ" แสดงว่า "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" มีเอกภาพของความขัดแย้งต่าง ๆ ในสังคมระดับหนึ่งเป็นสังคมที่หยุดนิ่ง (static) และวิวัฒน์ (evolutionary) คือคงสภาพของตัวเองไว้ได้และมีการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป ไม่ใช่สังคมเคลื่อนไหว (dynamic) และปฏิวัติ (revolutionary)

12 ยอร์ช เซเคส์ กล่าวว่า วัฒนธรรมของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนที่จะรับอิทธิพลพราหมณ์และพุทธ (วัฒนธรรมพื้นเมือง-ยูเรเชีย) มี "ความเชื่อทางเทพนิยายที่ว่าจะต้องมีการขัดแย้งกันในจักรวาลระหว่างสิ่งที่เป็นคู่ เช่น ภูเขากับทะเล สัตว์ปีกกับสัตว์น้ำ มนุษย์ที่อยู่บนภูเขากับมนุษย์ที่อยู่ริมทะเล"¹ กระทั่งพุทธศตวรรษที่ 19 - 24 ใน "ระบบเศรษฐกิจอยุธยา" วัฒนธรรมดังกล่าวก็ยังดำรงอยู่ในหมู่บ้าน และผู้ถูกปกครอง คึงความพยายาม

¹ คี.จี.อี. ฮอลล์, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 1 : 10.

ของผู้ปกครองที่จะเข้มงวดในบางครั้ง¹ และลดหย่อนในบางครั้ง² เพื่อรักษาคุณภาพของความซักแย้งหรือประนีประนอมความซักแย้ง และผู้ปกครองเมื่อรู้สึกว่าคุณกคชียก็ยังคงคิดว่าเป็นเรื่องของกรรม คงจะต้องย้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การที่วัฒนธรรมพื้นเมืองดั้งเดิวยังดำรงอยู่เป็นเพราะคตินุทศาสตร์นา .

¹ เช่น สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ทรงกำหนดค้อตราอากรนา ไร่นา 1 สสิ่งและเก็บทั้งนาที่ทำและไม่ได้ทำ ซึ่งเป็นการเก็บที่เข้มงวดขึ้น (ไม่ว่าจะควยเหตุผลใดก็ตาม) อากรนี้แบ่งครึ่งกับเจ้าเมือง แต่เมืองที่ตั้งอยู่แดนต่อแดนมักจะไม่ค่อยได้ส่งค่านา พระราชบัญญัตินี้ใช้ได้ผลเต็มที่ก็ในตำบลที่พระบรมเชษานุภาพของพระองค์แผ่ไปถึงอย่างสมบูรณ์เท่านั้น, กู ชิมองเคอ ลาลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, หน้า 414.

² เช่น สมัยรัชกาลที่ 3 โปรดหลวงปีพวยถวายถุณฎีกาขอลดอากรนา ก็ทรงพระราชทานให้กู, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "ตำนานานาฐีอากรบางอยาง," สัทธิธรรมนิยมตาง ๆ, 2 : 182.